

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Thomas a Kempis (Kempen 1379/80-Zwolle 1471)

door *Paul van Geest*

Hoogleraar Augustijnse studies aan de Faculteit Katholieke Theologie van de UvT en aan de Theologische Faculteit van de VU. Directeur van het interuniversitair Centrum voor Patristisch Onderzoek van de UvT en de VU. In 1996 promoveerde hij op een studie naar Thomas a Kempis.

De eigen onvolkomenheid als basis voor verantwoord handelen

Thomas a Kempis (1379/80-1471) behoorde tot de laatmiddeleeuwse hervormingsbeweging van de Moderne Devotie. Aangegrepen door het morele verval en de schraapzucht van de clerus, de ongelooftwaardigheid, maar ook teleurgesteld in de stieriele wijze waarop in zijn tijd theologen over God spraken, begon de Deventer schepenzoon Geert Grote vanaf 1379 een leven van omkeer en inkeer te verkondigen in de Noordelijke Nederlanden. Zijn inspiratie daarvoor had hij onder meer gevonden in de Zuidelijke Nederlanden. Voor zijn terugkeer naar de maatschappij als boeteprediker verbleef hij immers bij Jan van Ruusbroec, de prior van Groenendaal in het Zoniënwood bij Brussel. Deze Vlaamse mysticus had grote invloed op Grote. Grote heeft op zijn beurt Thomas a Kempis weer beïnvloed. Misschien is het besef dat eenzaamheid vruchtbaar is en het besef van de eigen onvolmaaktheid heil-

zaam, vanuit het Zuiden naar het Noorden komen aanwaaien en heeft het de Noorderlingen ten goede en Gode gekeerd.

ONGEZOCHTE ROEM EN RELEVANTIE

Aan Thomas wordt wel de verzuchting toegeschreven dat hij overal rust heeft gezocht, maar deze nergens heeft gevonden, behalve in een 'hoekske met een boekske'. Al is dit adagium nergens in zijn verzamelde werk terug te vinden, toch is het tekenend voor deze reguliere kanunnik van St. Augustinus, die bijna 70 jaar van zijn leven doorbracht in een klooster op de St. Agnietenberg bij Zwolle. Hij is geboren in Kempen, bij Kleef, en is naar school gegaan in Deventer en Zwolle. Op 18-jarige leeftijd verzocht hij om opname in het voornoemde klooster, waar hij in 1471 is overleden. In alle jaren dat hij er in de kloosterlijke *ordo* zijn leven gestalte

gaf, bleef hij de eenzaamheid (*solitudo*) gelukkig (*beata*) noemen. Zijn jongere medebroeders hield hij decennia lang voor: *ama nesciri*, ‘hou ervan om niet gekend te worden’. Thomas lijkt dus niet de meest aangewezen religieus in de Nederlanden om lezers van een politiek maatschappelijk tijdschrift toe te spreken of politici te inspireren die, soms in de hitte van de strijd en van de cameralampen, rapporten aangaande een aspect van de publieke zaak nader hebben toe te lichten.

Des te merkwaardiger lijkt het dat maatschappelijk actieve christenen, boeddhisten en moslims al eeuwen rust, kracht en wijsheid hebben gevonden in zijn *De Imitatione Christi* (*De Navolging van Christus*). Dit boek, dat eigenlijk uit vier afzonderlijk van elkaar tot stand gekomen boekjes bestaat, is een verzameling geordende spreuken, waarin een weg naar Christus wordt uitgestippeld. Wereld en tijd bepalende mensen als Dag Hammarskjöld, de vroegere secretaris-generaal van de VN, Robert Schuman, ooit minister-president van Frankrijk en vader van de EEG, paus Johannes XXIII, een wijze en vernieuwingsgezinde paus, de filosoof Leibniz, de evolutiedeskundige Pierre Teilhard de Chardin, de schrijver George Orwell, allen ontdekten in dit werk een gids naar een hoge vorm van vrijheid en verlichting. De grensverleggende fysicus Ampère bekende op zijn sterfbed het boek geheel van buiten te kennen. Maar het zijn niet eens de groten der aarde die *De Navolging* een fabelachtige bekendheid hebben bezorgd. Nog vóór de uitvinding van de boekdrukkunst duizenden malen overgeschreven, werd het werk nadien al bijna 4000 keer herdrukt in 90 talen. Zelfs de Arbeiderspers gaf niet alleen werken van Marx en Engels uit in de *Socialistische Studiebibliotheek* maar ook ‘boeken van levensbeschouwende aard die dateren van voor de uitvinding van de boekdruk-

kunst’. De boeken in de *Reeks van eeuwige geschriften* waren veel fraaiër vormgegeven dan die in de voornoemde *Studiebibliotheek*. Men voelde goed aan dat het in de laatste reeks écht ging om boeken voor de eeuwigheid. Als vanzelf was de *De navolging van Christus* erin opgenomen. Niettemin werd het werk vooral in de christenheid het op de Bijbel na meest gelezen boek. Priesters, predikanten en leken, over de hele wereld lazen zij het werk gedurende de eeuwen, of lezen er nog dagelijks in.

RICHTLIJNEN VOOR EEN STABIEL GEESTELIJK LEVEN

Dan rijst toch de vraag wat deze teruggetrokken religieus, die Thomas a Kempis *ex professo* was, aan talloze miljoenen in de loop der eeuwen te bieden heeft gehad. Om antwoord op deze vraag te vinden, volstaat voor deze bijdrage een kennismaking met het eerste boek van *De Imitatione Christi*, getiteld: de *Ammonitiones ad spiritualem vitam utiles*: ‘Wenken, nuttig voor het geestelijk leven’. Thomas moet dit werkje vóór 1424 geschreven hebben. Perfectionistisch als hij was, bleef hij eraan schrappen en schaven totdat dit eerste boek samen met de drie andere boeken van de *Imitatio* pas in 1441 definitief werden afgerond.

De inhoud van de *Ammonitiones ad spiritualem vitam utiles* is niet eenvoudig samen te vatten. Tekstfragmenten sluiten niet direct op elkaar aan en vaak herneemt Thomas gedachten in een andere stijlvorm, soms in een ander hoofdstuk, soms direct. Thomas herinnert bijvoorbeeld soms op pregnante wijze aan het Laatste Oordeel; soms doet hij dit in een vraag of zijn lezer dit Oordeel wel indachtig blijft en of deze zich wel realiseert, dat het leven zich afspeelt in het perspectief van de eeuwigheid. Soms verwoordt hij deze herinnering als dreigwoord: *Time iudicium!*

(‘Vrees het Oordeel!’). Soms is het Oordeel tot uitdrukking gebracht in een aansporing zich te beteren. Omdat Thomas met de stilistische variaties van enkele grondgedachten ook een monotone resonans teweegbracht, werkte hun inhoud op meer niveaus door dan alleen het puur inhoudelijke of cognitieve.

Uit de richtlijnen in het eerste boek valt af te leiden dat Thomas de ‘beginner’ wil laten ontdekken dat temperamentwisselingen en de hang naar de netwerken van de wereld een geslotenheid voor het licht van de waarheid, Christus, kunnen betekenen. Verder houdt hij zijn medebroeders voor dat ervaringskennis op een hoger plan staat dan theoretische kennis, mankeert het een mens aan nederigheid, dan baat geleerdheid hem niets. Het is ook beter berouw te voelen dan de definitie van berouw te kennen (*De Imitatione Christi*, I,1, 9). Door deze raden zet Thomas de toon voor de overdenking van het leven van Christus. Dat hij schatplichtig is aan de meditatiestof van andere devoten, maar deze ook ontstijgt, blijkt uit de originele lijn die hij aanbrengt in de laatste vijf hoofdstukken, waarin bouwstoffen uit andere meditaties merkbaar zijn. Elk hoofdstuk behelst een afgesloten meditatie: over de rouwmoedigheid (*compunctio cordis*, 21), de menselijke armzaligheid (22), de dood (23), het oordeel en de hellestraffen (24). Alle meditaties dienen om de ‘wereld’ te relativieren. De hoofdstukjes vinden hun samenhang en verklaring in hoofdstuk 25, waarin tot de verbetering van levensstijl, de *emendatio vitae*, wordt aangespoord.

Deze al te summiere samenvatting van de thema’s in de *Wenken* zou toch de vraag moeten doen opkomen wat er nu zo nuttig is aan Thomas’ adviezen ten behoeve van het innerlijke leven. De onderwerpen waarop gemediteerd dient te worden, lijken achterhaald. Bovendien ligt er een wereld- of gods-

beeld aan ten grondslag dat niet het onze is. De wereld was inmiddels rond gebleken; de mens ontwikkelde de gedachte dat hij, en niet God, voor het grootste gedeelte de oorzaak van zijn eigen leven is. Niettemin blijkt *De Navolging* tijdloos om een aantal redenen.

Een zeer goede reden is recent heel scherp verwoord in het ‘Nawoord’ bij de mooie, eigentijdse vertaling van Paul Silverentand. Désanne van Brederode schrijft hierin dat de optimistische en ruimdenkende auteurs als Bhagwan en de Amerikaanse newageschrijvers ‘die moderne psychotherapeutische kennis verbonden met paranormale inzichten en wat lotusbloempjes... uit exotische wijsheidstradities’, steeds maar benadrukten dat hun lezers en volgelingen ‘deugden van kop tot voetzool’ (p.186). Ouders, opvoeders en onderwijs werden daarentegen afgeschilderd als rationeel en materialistisch. Zij waren te zeer gepokt en gemazeld door de onderdrukkende en

.....
*Door de lectuur van Thomas’
 Navolging raakt de lezer
 steeds beter in staat zich niet
 uit te leveren aan de waan van
 de dag die in de oordelen van
 anderen over een optreden of
 carrièrepad besloten ligt*

liefdeloze christelijke cultuur met haar alles doordringende zondebesef. Vrijheid en gelukkig leven hield, aldus Van Brederode, volgens Bhagwan en new age in vooral zonder schaamte en schuldgevoelens te leven; oordelen die opgedrongen waren in

de jeugd dienden te worden vervangen door eigen ideeën en verlangens. Jij bent immers zuiver, in tegenstelling tot de mensen en dingen om je heen, zagezegd. Als keerzijde van deze wereldvisie noemt zij dat vervolgens ook de begeleidende goeroe de schuld kon krijgen als ervarings uit het verleden bleven knellen (cf. p. 186-189). Thomas' *Naviging* ziet zij dan als boek, waardoor de lezer steeds beter in staat raakt zich niet uit te leveren aan de waan van de dag die in de oordelen van anderen over een optreden of carrièrepad besloten ligt: 'Midden in de wereld staan en toch proberen eenzaam te blijven, eenzaam met en als Christus... dat zou een opdracht kunnen zijn. Een opdracht die bovendien geen naastenliefde uitsluit, maar er een voorwaarde toe kan zijn (p. 194)'.

Toegegeven, het is niet raadzaam promovendi even vóór de verdediging van hun proefschrift of politici voor een debat voor te houden dat zij midden in de wereld eenzaam als Christus moeten blijven. Het is dan namelijk onmogelijk op de benodigde spanning te komen. Niettemin kan een fundamentele bewustzijn dat eenzaamheid nu eenmaal een wezenlijke component in het leven is, vruchtbaar zijn. Het gaat immers samen met een relativering van waardenoordelen, waarin anderen iemand kunnen verstikken, om het even of dit nu positieve of negatieve oordelen zijn. Van Brederode voelt goed aan dat contemplatie in de actie: het vermogen tot bezinning en relativering tijdens het ontplooiën van een activiteit dienstig is en door het lezen van Thomas' werk kan worden geleerd. Deze *contemplatio in actione* zou Ignatius van Loyola, de stichter van de orde van de Jezuïeten en zeer vertrouwd met de *Imitatio*, tot één van de zwaartepunten van zijn spiritualiteit maken. Bij de Jezuïeten zijn in de loop van hun geschiedenis door heel Europa zeer velen

schoolgegaan, die als politicus hun leven gestalte gingen geven.

Behalve dat uit *De Imitatio* te leren is dat midden in het leven eenzaamheid en stilte zeer heilzame kanten kunnen hebben, is er nog een tweede reden om het boek ter hand te nemen. Thomas streeft ernaar om mensen te laten leven in het besef dat zij verre van volmaakt zijn: hij acht ze nalatig, *self-centered*, zondig. Direct in het begin van zijn *Ammonitiones ad spiritualem vitam utiles* schrijft hij: 'Dit is het hoogste en het nuttigste dat de mens kan leren: zichzelf werkelijk kennen en geringschatten. Van zichzelf geen enkele dunk hebben en over anderen altijd een goede en hoge gedachte: dat is diepe wijsheid en grote volmaaktheid. Gesteld dat u een ander openlijk zou zien zondigen of ernstige wandaden bedrijven, dan moet u uzelf nog niet beter achten, want u weet niet, hoelang u vast kunt staan in het goede. Allen zijn wij zwak, maar u moet toch niemand voor zwakker houden u zelf bent' (*De Imitatione Christi* 1.2).

Het vereist geen ingewikkelde hermeneutische vertaalslag om te kunnen zien dat, heel paradoxaal, Thomas iemand in zijn kracht vindt staan als deze zichzelf minderwaardiger vindt dan degenen die hij ontmoet. Het cultiveren van dit 'minderwaardigheidscomplex' is echter geen doel op zich. Het uiteindelijke oogmerk is iemand een aangener mens te maken voor zichzelf en voor anderen. Het correlaat van de erkenning van de eigen onvolmaaktheid is namelijk de nederigheid. Voor Thomas heeft deze levenshouding zoals voor Augustinus een innerlijk evenwicht en vrijheid tot gevolg: 'Een hoogmoedig en hebzuchtig mens vindt nooit rust, maar de arme en nederige van geest leeft in overvloed van vrede. ... Een hoogmoedig en hebzuchtig mens ... raakt hij ook ontstemd, als iemand tegen hem ingaat. Zodra hij echter verkrijgt wat hij begeert,

voelt hij zich bezwaard door zijn wroegend geweten, omdat hij heeft toegegeven aan zijn hartstocht, die niets bijdraagt tot de vrede die hij eigenlijk zocht.' (*De Imitatione Christi* I, 6)

UITDAGINGEN VOOR POLITIEK HANDELEN

Max Weber bracht in zijn essay '*Politik als Beruf*' een onderscheid aan tussen de *Gesinnungsethik* en de *Verantwortungsethik*. Voor een *Gesinnungsethiker* zijn het motief, de drijfveren en de levenshouding die aan het handelen ten grondslag liggen, de belangrijkste criteria voor de beoordeling ervan. Politici wilden Weber daarom toch vooral beoordelen aan de hand van de criteria die de *Verantwortungsethik* hem verschaftte. De politicus wordt afgerekend op datgene wat hij met zijn daad bewerkt. Naastenliefde is uit de aard van de drijfveer die eraan ten grondslag ligt, goed. Een *Gesinnungsethiker* zou een daad van naastenliefde daarom goed vinden, zelfs als het gevolg onderdrukkend

wou zijn. Het is onmiskenbaar dat Thomas zijn lezers eerder naar een inzicht in hun drijfveren en levenshouding wil leiden, dan hen wil afrekenen op de gevolgen van hun daden. Hij stelt in zijn *Ammonitiones ad spiritualem vitam utiles* veelvuldig dat een goed mens eerst innerlijk de bezigheden moet regelen, die hij uiterlijk gaat verrichten (cf. bijvoorbeeld *De Imitatione Christi* I.3). Het tweede boek van zijn *Navolging*, de *Ammonitiones ad interna trahentes* begint ook met de zin uit het Lucasevangelie: '*Regnum dei intra vos est dicit dominus* (Lc. 17: 21)'. Bij Thomas betekent dit: 'Het rijk van God is in uw binnenste'. Niettemin leert zijn *Imitatio* ook dat *Gesinnung* en *Verantwortung* meer in een wisselwerking staan dan een strikte scheiding hiervan suggereert. In navolging van Augustinus gaat Thomas ervan uit dat eenzaamheid noodzakelijk is en samen met een besef van de eigen onvolmaaktheid de basis vormt voor de bezinning, die elk handelen uiteindelijk niet anders dan verantwoord maakt.

Literatuur

- P. van Geest, *Thomas a Kempis (1379/1380-1471). Een studie van zijn mens- en godsbeeld. Analyse en tekstuitgave van de Hortulus rosarum en de Vallis liliorum*. Kampen: Kok, 1996;
Thomas a Kempis, De Navolging van Christus. Naar de Brusselse autograaf vertaald door G. Wijde-

- veld, ingeleid door P. van Geest. Kampen-Kapellen: Kok-Pelckmans, 2002. vijfde druk;
Thomas a Kempis, De Navolging van Christus. Vertaald door P. Silverentand. Met een nawoord van Désanne van Brederode. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2007;
Max Weber, *Politik als Beruf*. Frankfurt am Main, 1999 [repr.].